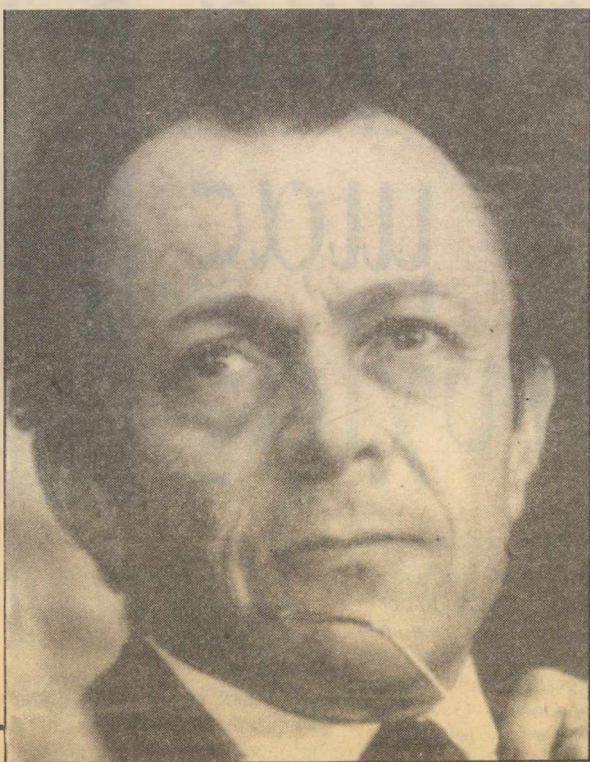


Ενα «Μπιγκ Μπανγκ» για την Αριστερά

Του MICHEL ROCARD *



Το «μανιφέστο»
ενός
σοσιαλιστή
για μια
νέα διάταξη
των
προοδευτικών
δυνάμεων

ΓΙΑ ΝΑ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΟΥΜΕ τον κόσμο, πρέπει να τον καταλάβουμε. Ο κόσμος έχει αλλάξει και πρέπει να κατανοήσουμε τις αλλαγές αυτές. Εδώ και έναν αιώνα τουλάχιστον, είχαμε την εικόνα ενός κόσμου οργανωμένου γύρω από την παραγωγή, την εργασία και τις συνδικαλιστικές αλλά και εργοδοτικές αντιπροσωπεύσεις τους. Θεωρούσαμε ότι η θέση που καθέννας κατελάμβανε στις παραγωγικές σχέσεις προσδιόριζε και τη θέση του σε μια κοινωνική τάξη. Κάθε κοινωνική τάξη έδρισκε τη φυσική ερμηνεία της μέσα σε ένα κόμμα. Και η αντιπαράθεση των κομμάτων αρκούσε για να ζωντανέψει την πολιτική ζωή. Ήτοι, «πες μου πού εργάζεσαι, πού κατοικείς, με τι ασχολούνται οι γονείς σου, αν πηγαίνεις στην εκκλησία και θα σου πω τι ψηφίζεις και, αναμφίβολα, τι θα ψηφίζεις για όλη σου τη ζωή».

Τα προγράμματά μας, οι τρόποι οργάνωσής μας και - ακόμη σπουδαιότερο - ο τρόπος που βλέπουμε τον κόσμο και τους άλλους, είναι ακόμα υποτελείς σε αυτή την κληρονομιά. Εξάλλου, και ο κόσμος που μας περιβάλλει έχει αλλάξει ουσιαστικά. Έχουμε εισέλθει σε μια κοινωνία αγοράς, όπου οι ανισότητες εκδηλώνονται με ποικίλους τρόπους, αλλά όπου το αίσθημα της υπαγωγής σε μια τάξη, σε ένα συλλογικό κίνημα δεν γίνεται αντιληπτό ως μια πραγματικότητα και η αλλαγή δεν είναι αποτελεσματική, όσο και αν αγγίζει το άτομο.

Η ζωή σε κοινωνία συνίσταται ολόενα και συχνότερα σε μια πληθώρα ατομικών τροχιών, χωρίς δεσμούς μεταξύ τους, χωρίς αλληλεγγύη που να γίνεται αισθητή πέρα από μια γειτονιά ή από έναν επαγγελματικό χώρο. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι έχει εξαφανισθεί η πάλη μεταξύ των τάξεων.

Αλλά η ενστικτώδης εικόνα που έχει κάθε άτομο για την κοινωνία έχει αλλάξει. Η αντίληψη μάλιστα ενός γενικού συμφέροντος διαλύεται και τείνει προς την εξαφάνιση, οι αντεγκδικήσεις συσσωρεύονται και καθίστανται συχνά ακατάληπτες. Και εκφράζονται με μια απέλπιδα επιθυμία για αναγνώριση: «Δεν μας ακούνε, δεν μας καταλαβαίνουν».

Με το σημείο αυτό εξηγείται, σε ολόκληρη την Ευρώπη, η αμφισβήτηση των κομμάτων και των παραδοσιακών δομών. Μέσα σε αυτή την πολυσχιδή πραγματικότητα, οι διαστρωματώσεις ποικίλλουν, η κοινωνική δυστυχία προέρχεται από κάθε είδους αποβολές και αντιθέσεις, μέσα στις οποίες δεν μπορούμε πλέον να προσδιορίσουμε ούτε τον ένοχο ούτε τον αντίπαλο. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι μεγάλες εθνικές πολιτικές γίνονται αντιληπτές μόνον μέσω των ατομικών τους ερμηνειών.

Το να μην κατανοεί κανείς αυτή την αλλαγή οδηγεί στη διεξαγωγή ενός διαλόγου αποξενωμένου από την πραγματικότητα. Και η αλήθεια είναι ότι τα στρώματα πάνω στα οποία ζει το πολιτικό σύστημα δεν ταυτίζονται πλέον με εκείνα στα οποία ζουν οι άνθρωποι. Το θάρος συνίσταται στο να αναγνωρίσουμε αυτήν την αλήθεια.

Πρόκειται για έναν νέο κόσμο. Πρέπει να τον προσεγγίσουμε με καινούργιες αναλύσεις και με νέα όργανα: πάντοτε όμως διά μέσου της εμμονής στα πιστεύω μας. Και το πρώτο μας πιστεύω είναι πάντα το εξής: «Πρέπει να μεταβάλουμε την κοινωνία που μας περιβάλλει και αυτό θα το επιτύχουμε με συλλογική θέληση».

Εμείς, οι σοσιαλιστές, βρισκόμαστε στην πλευρά της αλλαγής. Βέβαια, το θέμα δεν είναι να προσπαθήσουμε να κάνουμε τους ανθρώπους ευτυχέστερους χωρίς τη δική τους συγκατάθεση, αλλά να δημιουργήσουμε τις κατάλληλες προϋποθέσεις για κάθε άτομο. Αυτό είναι που περιμένουν οι άνθρωποι από εμάς. Και αυτό απαιτεί μάχη ανά πάσα στιγμή, χωρίς να απογοητευόμαστε, χωρίς να καταθέτουμε τα όπλα. Η τέλεια κοινωνία δεν θα υπάρξει ποτέ: η σταδιακή αλλαγή της σύγχρονης κοινωνίας όμως δεν είναι ακατόρθωτη και δεν θα σταματήσουμε ποτέ να πιστεύουμε σε αυτή την προοπτική.

Ας σταθούμε αρχικά στην ισοτιμία των ευκαιριών και στην απασχόληση. Πρόκειται για δύο θέματα που πρέπει να ενώσουμε. Κατ' αρχάς, αυτό που αποκαλώ διαρκή ισοτιμία ευκαιριών. Εδώ και δεκαετίες, ασχολούμεθα με την ισοτιμία των ευκαιριών και πιστεύουμε ότι κάνουμε το καθήκον μας με το να θέτουμε ισότιμα όλους τους πολίτες στην ίδια γραμμή αφετηρίας.

Στην πραγματικότητα, ζούμε πάντοτε βάσει ενός παρωχημένου μοντέλου, εκείνου μιας ζωής χωρισμένης σε τρεις ηλικίες: σχηματικά, κατά τα είκοσι πρώτα χρόνια ο άνθρωπος μορφώνεται και δεν κάνει τίποτε άλλο, κατά τα επόμενα σαράντα χρόνια εργάζεται και δεν κάνει τίποτε άλλο και για τα υπόλοιπα χρόνια της ζωής του αναπαύεται και δεν κάνει τίποτε άλλο.

Αυτή η εποχή είναι ξεπερασμένη. Δεν ανταποκρί-

ΤΟ ΘΕΡΜΟΜΕΤΡΟ της Αριστεράς στην Ευρώπη έχει πέσει χαμηλά, πολύ χαμηλά... Δεν είναι πια μόνον οι κομμουνιστές. Οι σοσιαλιστές, η σοσιαλδημοκρατία διέχονται τη δική τους κρίση. Κρίση κοπώσεως, κρίση ταυτότητας, κρίση προσανατολισμού. Στις γαλλικές βουλευτικές εκλογές οι οποίες θα πραγματοποιηθούν την προσεχή Κυριακή, το Σοσιαλιστικό κόμμα μετά βίας θα υπερβεί το 20%. Τι συμβαίνει;

Το ερώτημα αυτό απασχολεί εκατομμύρια Ευρωπαίους, αριστερούς και μη αριστερούς, σοσιαλιστές και μη σοσιαλιστές. Η Αριστερά, η σοσιαλιστική Αριστερά είναι ένας βασικός μοχλός, ένας κεντρικός πόλος του πολιτικού συστήματος. Η κρίση της, η επιτυχία της ή η αποτυχία της αντικατοπτρίζονται στο σύνολο της κοινωνίας. «Το Βήμα» απεφάσισε να ανοίξει τον διάλογο. Έναν διάλογο στον οποίο καλούνται να μετάσχουν πολιτικοί και διανοούμενοι, ακαδημαϊκοί και επιστήμονες, απλοί πολίτες.

Ως σημείο εκκινήσεως του διαλόγου, «Το

Βήμα» δημοσιεύει σήμερα δύο κείμενα τα οποία θεωρεί σημαντικά. Κείμενο πρώτο, το απόσπασμα μιας ομιλίας του Μισέλ Ροκάρ στο Μονλουί, στις 17 Φεβρουαρίου. Η ομιλία αυτή προκάλεσε στη Γαλλία την αίσθηση μιας δόμδας. Ο γάλλος σοσιαλιστής ηγέτης πρότεινε ένα «Μπιγκ Μπανγκ» της Αριστεράς, ζήτησε την υπέρβαση των ορίων του σοσιαλισμού, μιλάει για ένα νέο αριστερό όραμα... Είναι μια οξυδερκής ανάλυση των αλλαγών της κοινωνίας μας, σε σχέση με το περιεχόμενο της Αριστεράς. Κείμενο δεύτερο, μια διαπεραστική ανάλυση του καθηγητή Νίκου Μουζέλη. Ο κ. Μουζέλης (με αφορμή μια αγγλική έκδοση για τη διακυβέρνηση του ΠαΣοΚ) εντοπίζει τα αίτια αυτής της σοσιαλιστικής αποτυχίας στην Ελλάδα και προσεγγίζει την ουσία της «χαμένης οκταετίας».

Η ανατομία των λαθών είναι η καλύτερη εγγύηση για την υπέρβασή τους. Ποιος είναι ο δρόμος για την αυριανή ευρωπαϊκή Αριστερά; Με ποια δεδομένα και με τι φορτίο; Στα ερωτήματα αυτά δεν υπάρχει απόλυτη απάντηση. Οι απαντήσεις θα αρχίσουν να διατυπώνονται από την προσεχή εβδομάδα.

Ναι, πρέπει να υπάρξει καταμερισμός της εργασίας. Αλλά να το επισημαίνουμε μόνον δεν αρκεί: πρέπει να δημιουργήσουμε τις κατάλληλες συνθήκες και μια τέτοια εξέλιξη περνάει αποκλειστικά μέσα από την πραγματική επανάσταση νοοτροπίας.

Η δεύτερη προοπτική που καλούμεθα να συμπεριλάβουμε στη μελλοντική μας δράση αφορά στον κοινό χώρο μας. Το Έθνος αποτελείται από τον λαό του, αλλά και το έδαφός του. Η ανεξέλεγκτη ανάπτυξη των αστικών κέντρων και η εγκατάλειψη του κόσμου της επαρχίας στην απελπισία του αποτελούν από κοινού διακρίσεις πολιτιστικές και εδαφικές. Ασφαλώς, και σε αυτό το θέμα πρέπει να γίνουν πραγματικές επιλογές και οι επιλογές αυτές είναι αμιγώς πολιτικές. Να ανακαταλάβουμε την εξουσία μας επί του εδάφους μας, να βγάλουμε τους αγρούς μας από το βασανιστικό δίλημμα του μετετόν ή της εγκατάλειψης. Όλα αυτά και όλες οι επιλογές που καλούμεθα να κάνουμε διαμορφώνουν τη χώρα στην οποία θα ζήσουν τα παιδιά μας και την διαμορφώνουν με τρόπο πιο συμπαγή και πιο διαρκή από τα θέματα με τα οποία παθιάζονται τα κόμματα.

Μέσα στις εν λόγω διαδικασίες είναι αποφασιστικός ο ρόλος του Κράτους.

Το Κράτος, κατά τη γνώμη μου, αποτελεί την

ενόραση μιας θέλησης: της θέλησης των ανθρώπων - εφόσον πρόκειται για δημοκρατικό Κράτος -, η οποία υπόκειται στη δύναμη των πραγμάτων και δεν αφήνει το χρήμα να διαδραματίσει τον ρόλο της παγκοσμίου αναφοράς.

Αυτό το Κράτος πρέπει να πλησιάσει περισσότερο τους ανθρώπους: για τον λόγο αυτόν πιστεύω ότι είναι αναγκαίο να ελαφρύνω τον βαθμό των παρεμβάσεών του, να το απαλλάξω από όλα τα περιττά - ενίοτε αναχρονιστικά - στοιχεία της εμφάνισής του. Επιθυμώ αυτό το Κράτος να επιδίδεται σε μόνιμο διάλογο με όλους τους συνεργάτες του, να ενδιαφέρεται για την αλληλοπροβολή και την ανταλλαγή απόψεων, να επεξεργάζεται την υπάρχουσα πολιτική του πριν εκπονήσει καινούργια, να αναγνωρίζει τις ευθύνες του κάθε φορά που είναι υπαρκτές και να παραδέχεται τα λάθη του προκειμένου να τα διορθώσει: ήτοι, ένα Κράτος που θα σέβεται τους Γάλλους, αλλά και το οποίο θα δημιουργήσει τις προϋποθέσεις ώστε οι πολίτες του να το σέβονται περισσότερο.

Η παρουσίαση στους Γάλλους των μεγάλων τους επιλογών με τις εναλλακτικές λύσεις τους και η οργάνωση της πραγματικής απόφασης - προκειμένου το γενικό συμφέρον να απαλλαγεί από την αστική αξιοπρέπεια - απαιτεί την παραπομπή σε νέες μεθόδους συμμετοχής των ανθρώπων στις επιλογές αυτές. Αυτός, κατά τη γνώμη μου, είναι ο ορισμός της σύγχρονης Δημοκρατίας.

Αλλά ο κόσμος αυτός, ο δικός μας κόσμος, είναι σκληρός. Δεν πιστεύω ότι θα μας επιτραπεί η παραμικρή χαλάρωση στην προσπάθειά μας, η παραμικρή παραχώρηση προς διευκόλυνση, είτε πρόκειται για το δράμα του AIDS (την έκταση του οποίου δεν έχουμε ακόμη κατανοήσει) είτε - πιο πεζά - για τα νομισματικά και άλλα προβλήματα. Τίποτε δεν έχει κατακτήσει ο άνθρωπος, ούτε τη δύναμή του ούτε την αδυναμία του». Η φράση του Αραγκόν, μια φράση ελπίδας και απαιτήσης, έχει σήμερα - όπως και προ πεντηκονταετίας - μεγάλη δόση αλήθειας.

Εξάλλου, η Ευρώπη αποτελεί ζωτική ανάγκη αλλά και ελπίδα μας. Αποτελούμε μια μεγάλη δύναμη ως προς τις φιλοδοξίες της, αλλά μέτρια ως προς τις διαστάσεις της. Η μεγαλοσύνη μας θα επιτευχθεί μόνον μέσω της ενότητας και του καταμερισμού. Ας πάρουμε για παράδειγμα το ενιαίο νόμισμα. Η διαμάχη για την αναγκαιότητά του αποτελεί κατά τη γνώμη μου ένα παρωχημένο θέμα συζήτησης: η μόνη συζήτηση που αξίζει, όσον αφορά στο ζήτημα αυτό, είναι η όσο το δυνατόν ταχύτερη δημιουργία του, ακόμη και αν καταστεί αναγκαίο να μη συμμετάσχουν και οι δώδεκα χώρες στην πρώτη φάση.

Μόνον στον ευρωπαϊκό χώρο μπορούν να δημιουργηθούν στέρεες και μόνιμες βάσεις. Δεν έχουμε το δικαίωμα να αφήσουμε στην τύχη αυτό το τεράστιο και ελπιδοφόρο πεδίο. Η ιστορία δεν περιμένει. Ο φιλοπόλεμος εθνικισμός στο εξωτερικό και η δημιουργία στο εσωτερικό αποτελούν τις απειλές του αύριο, του άμεσου μέλλοντος.

Πάντα ήμουν σοσιαλιστής και σοσιαλιστής θα πεθάνω. Με τον τρόπο αυτόν προσδιορίζω τα πιστεύω μου. Αλλά αυτό που ήταν στοιχείο αναγνώρισης στο ατομικό πεδίο έχει καταστεί στοιχείο συγχύσεως στο συλλογικό πεδίο. Μέσα στο Σοσιαλιστικό Κόμμα υπάρχει το κόμμα και οι σοσιαλιστές και οι δύο όροι πρέπει σήμερα να αναπροσδιορισθούν.

Το ίδιο το όνομα του σοσιαλισμού έχει σχηματισθεί μέσα σε μια κοσμική αντίληψη βασισμένη στις παραγωγικές και τις ταξικές σχέσεις (για τις τελευταίες μίλησα στην αρχή, τονίζοντας ότι έχουν πάψει να είναι οι μοναδικές βάσεις της πολιτικής δράσης). Το να είναι κανείς πιστός σήμερα απαιτεί την επισήμανση των γεγονότων αυτών.

Αυτό που έχουμε ανάγκη, και για το οποίο κάνω έκκληση, είναι ένα τεράστιο κίνημα ανοιχτό και σύγχρονο, εξωστρεφές, πλούσιο στη διαφοροποίησή του και ενθαρρυντικό. Ένα κίνημα που συνασπίζει όσους μοιράζονται τις ίδιες αξίες αλληλεγγύης και τον ίδιο στόχο αλλαγής. Θα εκτείνεται σε ό,τι η οικολογία εκλαμβάνει ως μεταρρυθμιστικό, σε ό,τι οι κεντρώοι θεωρούν πιστό στην κοινωνική παράδοση, σε ό,τι ο κομμουνισμός υπολογίζει ως πραγματικά ανανεωτικό και σε όλα αυτά που οι ενεργοί και θαρραλέοι μαχητές ονομάζουν ανθρώπινα δικαιώματα.

Στο σύνολο αυτό υπάρχουν αναρίθμητοι άνδρες και γυναίκες που έχουν συμμετάσχει, στο πλευρό μας, σε μεγάλες μάχες. Πολλοί μοιάζουν σήμερα ορφανοί από στόχους, αλλά πάντα διατεθειμένοι να κινητοποιηθούν εκ νέου προς έναν σκοπό που θα αξίζει τον κόπο.

* Ο κ. Μισέλ Ροκάρ είναι ηγετικό στέλεχος του Γαλλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος, πρώην πρωθυπουργός.

Εργα και ημέρες του ΠαΣοΚ στην εξουσία
με αφορμή μια πρόσφατη έκδοση στα αγγλικά

Του ΝΙΚΟΥ ΜΟΥΖΕΛΗ

Η ανατομία μιας αποτυχίας

ΤΩΡΑ που το σκάνδαλο Κοσκωτά έχει κάπως κοπάσει και το ΠαΣοΚ, μετά τη μηποτακική κακοδιοίκηση, έχει ξανά νομιμοποιηθεί στα μάτια πολλών κεντρικών ψηφοφόρων, είναι καιρός για μια πιο «ψυχρή» ανάλυση της οκταετίας της σοσιαλιστικής διακυβέρνησης. Το πρόσφατο βιβλίο του Θεόδωρου Καργιώτη, που δημοσιεύθηκε στα αγγλικά (The Greek Socialist Experiment: Papandreou's Greece 1987-1989, Pella Publishing Co, New York, 1992), προσπαθεί να κάνει ακριβώς αυτό: δηλαδή, επιχειρεί μια αξιολόγηση του σοσιαλιστικού πειράματος συγκεντρώνοντας μια σειρά από άρθρα ξένων και ελληνών μελετητών που, στην πλειοψηφία τους, εργάζονται εκτός Ελλάδος και ως εκ τούτου βλέπουν τα ελληνικά πράγματα από μια πιο «νηφάλια» σκοπιά.Μερικά από τα άρθρα αυτά προσπαθούν να δώσουν έναν γενικό απολογισμό της διακυβέρνησης του ΠαΣοΚ, ενώ άλλα ασχολούνται με συγκεκριμένους τομείς, όπως η εξωτερική πολιτική, η παιδεία, η ισοτήρια των φύλων κλπ.

Όσον αφορά, πρώτον, στα γενικά και περισσότερο συνθετικά άρθρα (που έχουν γραφεί στα σύνολο τους από συγγραφείς που αρχικά διέκρινε φιλικά προς το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα), το συνολικό πείραμα είναι αρνητικό: αν και το ΠαΣοΚ είχε μια μοναδική ευκαιρία να συμβάλει στον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της ελληνικής κοινωνίας, όχι μόνο έχασε την ευκαιρία, αλλά εξετέλεσε τη σοσιαλιστική «υπόθεση» και την έκανε ως εκ τούτου λιγότερο ερική στο μέλλον. Έτσι ο Christopher Hitchens, στην εισαγωγή του βιβλίου, ισχυρίζεται ότι στα τέλη της δεκαετίας του 1980 η Ελλάδα έμοιαζε με μια τριτοκοσμική χώρα της περιφέρειας περισσότερο από όσα όσον ο Ανδρέας Παπανδρέου ξεκίνησε το σοσιαλιστικό του πείραμα. Ο Θεόδωρος Καργιώτης, παραθέτοντας έναν αναλυτικό απολογισμό των κυριωτερων εξελίξεων και των σημείων καμπής της διακυβέρνησης του ΠαΣοΚ, ισχυρίζεται ότι, παρά τις όποιες θετικές συμβολές (ιδιαίτερος σε τομείς όπου οι μεταρρυθμίσεις δεν κόστισαν πολλά χρήματα, όπως η παροχή δικαιωμάτων στις γυναίκες), ο Ανδρέας Παπανδρέου πρόδωσε τα σοσιαλιστικά ιδεώδη και οδήγησε τη χώρα σε ένα οικονομικό και πολιτικό αδιέξοδο. Ο Peter Pappas επιβεβαιώνει περισσότερο το θέμα της αποτυχίας τονίζοντας ότι «με τη διπλή έννοια της έκπτωσης των πολιτικών ηθών και της υστέρησης

των κοινωνικών θεσμών, η πτώση της κυβέρνησης του ΠαΣοΚ ήταν η μεγαλύτερη αποτυχία που υπέστη το προοδευτικό κίνημα στη νεοελληνική ιστορία» (σελ. 35). Τέλος, ο James Petras περιγράφει τη δεκαετία του 1980 σαν μια ιστορία προδοσίας. Ο Ανδρέας Παπανδρέου έχασε την ευκαιρία να χρησιμοποιήσει τις ικανότητές του και τη λαϊκή υποστήριξη που είχε αρχικά για να οδηγήσει τη χώρα προς τον σοσιαλισμό, υιοθετώντας πολιτικές που εννοούσαν τη μεσοία και την ανώτερη τάξη εις βάρος των συμφερόντων της εργατικής τάξης.

Η μόνη διαφορετική φωνή σε αυτή τη χορωδία των επικριτικών άρθρων είναι η ανάλυση του Θεόδωρου Κουλουμπή. Δίνοντας περισσότερο βάρος στο στυλ

της ηγεσίας του Ανδρέα Παπανδρέου, ισχυρίζεται ότι, παρά τη ριζοσπαστική ρητορική του, η πολιτική του στην πράξη ήταν ρεαλιστική, προσεκτική και ευέλκτική, δεδομένου ότι, μαζί με τον Καραμανλή, ο αρχηγός του ΠαΣοΚ συνέβαλε στην εδραίωση του μεταδiktατορικού δημοκρατικού - κοινοβουλευτικού συστήματος της Ελλάδος¹.

Ας έλθουμε τώρα στην ανάλυση συγκεκριμένων πολιτικών. Ο Ιωάννης Ιατρίδης κάνει έναν ασήρ και αναλυτικό απολογισμό της εξωτερικής πολιτι-

κής του ΠαΣοΚ και υποστηρίζει ότι ο αρχηγός του ΠαΣοΚ προσπάθησε να καταστήσει την Ελλάδα πιο ανεξάρτητη από τις ΗΠΑ, το ΝΑΤΟ και τις χώρες της ΕΟΚ, ενισχύοντας ταυτοχρόνως τους δεσμούς της με τις χώρες της Βαλκανικής, της Ανατολικής Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής. Σύμφωνα με τον Ιατρίδη, η πολιτική αυτή ενίσχυσε τη φήμη του Ανδρέα Παπανδρέου ως ανεξάρτητης προσωπικότητας παγκόσμιας εμβέλειας και τόνωσε τα αισθήματα εθνικής υπερηφάνειας του ελληνικού λαού. Από την άλλη πλευρά όμως

εξασθένησε τη διεθνή θέση της Ελλάδος, χάνοντας τη φιλία χωρών που θα μπορούσαν να βοηθήσουν αποτελεσματικά στην ελληνιστική διένεξη και προσεγγίζοντας χώρες που λίγα μόνο θα μπορούσαν να προσφέρουν. Εξειδικεύοντας αυτή τη γενική αξιολόγηση, ο Κουφουδάκης, σε μια εξίσου πλήρη και λεπτομερή ανάλυση της πολιτικής του ΠαΣοΚ στο Κυπριακό, είναι λιγότερο αρνητικός από τον Ιατρίδη. Είδικες εμβέλειες και τόνωση τα αισθήματα εθνικής υπερηφάνειας του ελληνικού λαού. Από την άλλη πλευρά όμως

Η γενική εικόνα και οι επιμέρους πολιτικές

πολιτικές

της μάλλον προσεκτικής πολιτικής του Ανδρέα Παπανδρέου και ισχυρίζεται ότι η συνάντηση όλων των κομμάτων μετά το 1974 πάνω στο Κυπριακό έδωσε στον Ανδρέα Παπανδρέου τη δυνατότητα να κρατήσει μια σταθερή στάση έναντι του τουρκικού ιμπεριαλισμού. Ο Κουφουδάκης ωστόσο ισχυρίζεται ότι οι συμφωνίες που έκανε ο Ανδρέας Παπανδρέου στο Νταβός ήταν ελλιπώς προετοιμασμένες και δεν επέφεραν κανένα ουσιαστικό αποτέλεσμα. Τέλος, ο Πάνος Καζάκος μάς δίνει έναν συστηματικό και προσεκτικά δια-

Το λαϊκιστικό στυλ του αρχηγού

λαϊκακάρουσοφτολογικά χαρακτηριστικά του και θεσμοθετώντας μια μορφή κοινοβουλευτικής δημοκρατίας μέσα στην οποία τα κόμματα θα μπορούσαν να υιοθετήσουν πολιτικές και αρχές οργάνωσης ίσης αντιμετώπισης των πολιτών και η κρατική μηχανή θα μπορούσε να γίνει λιγότερο πολιτικοποιημένη, δεσποτική και διεφθαρμένη.

Ο Ανδρέας Παπανδρέου όχι μόνο δεν καθόρισε να αρπάξει αυτή την ευκαιρία, αλλά, αντιθέτως, φρόντισε ώστε το μετασχηματισμένο πολιτικό σύστημα να διατηρηθεί, σε οξείη επικριτές του. Νομίζω ότι ούτε ο Ανδρέας Παπανδρέου ούτε οι στενοί συνεργάτες του είχαν σοβαρά διανοηθεί κάτι τέτοιο - και υπ' αυτή την έννοια ο Κουλουμπής έχει δίκιο να υποστηρίζει ότι ο ηγέτης του ΠαΣοΚ συνέβαλε στην εδραίωση του μεταδiktατορικού κοινοβουλευτικού συστήματος στην Ελλάδα.

Από την άλλη πλευρά, όμως, ο Ανδρέας Παπανδρέου υιοθέτησε την κλασική παράδοση των ελληνών πολιτικών που θέλει να θυσιαζόταν τα πάντα στον βωμό της πολιτικής επιβίωσης και των στενών κομματικών συμφερόντων. Με δεδομένες τις χωρίς προηγούμενο εξουσίες του, χρησιμοποίησε τη μαζική οργάνωση του κόμματος του κατά τέτοιον τρόπο που η μετάβαση στη μαζική πολιτική χαρακτηρίστηκε από μια περισσότερο διεφθαρμένη και δεσποτική κρατική μηχανή και από κόμματα που αντικατέστησαν το αποκεντρωμένο πελατειακό σύστημα με μια συγκεντρωτικότερη και μαζικότερη πατρωνεία. Με άλλη ορολογία, την αναπόφευκτη μετάβαση προς τη μαζική πολιτική χαρακτηρίσε η μεταστροφή από πελατειακές σε λαϊκιστικές μορφές ουσιοφτολογικών πρακτικών. Υπ' αυτή την έννοια, χάθηκε η ευκαιρία για πραγματικό εκσυγχρονισμό «δύστικού τύπου».

Θα μπορούσε βεβαίως να υποστηρίξει κανείς ότι αν ο Ανδρέας Παπανδρέου απέ-

τυχε να μεταστρέψει το ελληνικό πολιτικό σύστημα από ρουσφετολογικές (particularistic) προς περισσότερο καθολικές (universalistic) μορφές οργάνωσης, το ίδιο είχε συμβεί και με τον Βενιζέλο στον Μεσοπόλεμο. Η διαφορά όμως έγκειται στο ότι ο δεύτερος, στην προσπάθειά του να εκσυγχρονίσει/εκδυτικοποιήσει το φιλελεύθερο κόμμα του και γενικότερα το κομματικό σύστημα, συνάντησε την πείσιμονα αντίδραση ισχυρών τοπικών προυόντων, τους οποίους δεν μπορούσε να αγνοήσει ή να παρακαλέσει². Αντίθετα, ο Ανδρέας Παπανδρέου δεν είχε σοβαρή αντίδραση από τα στελέχη του και υπ' αυτή την έννοια είχε πολύ ευρύτερο πεδίο ελιγμών. Με άλλα λόγια, το κύριο εμπόδιο στον πολιτικό εκσυγχρονισμό ήταν ο ίδιος ο Ανδρέας Παπανδρέου. Πράγματι ποτέ δεν προσπάθησε σοβαρά να ορθολογικοποιήσει το κράτος ή να μειώσει τα ρουσφετολογικά χαρακτηριστικά του κομματικού συστήματος. Και για να συνεχίσουμε λίγο αυτή τη συζητική άσκηση, αν κανείς εξετάσει τον Τρικούπη, τον Βενιζέλο και τον Παπανδρέου ως τις τρεις πολιτικές φυσιογνωμίες των οποίων η ηγεσία σημάδεψε την πολιτική σκηνή του τέλους του 19ου αιώνα, του Μεσοπολέμου και της μεταδiktατορικής περιόδου αντίστοιχα, μπορεί να υποστηρίζει ότι:

Ο Τρικούπης είχε όλα τα ηγετικά προσόντα, αλλά οι μεταρρυθμιστικές προσπάθειές του ανατράπηκαν από δυσμενείς διαρθρωτικές, «αντικειμενικές» συνθήκες. Ο Βενιζέλος είχε τόσο τα προσωπικά προσόντα όσο και σχετικά ευνοϊκές συνθήκες για ριζικές αλλαγές και, αν και δεν πέτυχε να αμβλύνει τα ρουσφετολογικά χαρακτηριστικά του κράτους, τόσο αυτός ο ίδιος όσο και οι ικανότατοι συνεργάτες του καθόρισαν να μεταρρυθμιστούν ουσιαστικά τη δημόσια διοίκηση, την παιδεία και άλλους τομείς της ελληνικής κοινωνίας. Ο Παπανδρέου, τέλος, βρέθηκε σε ευνοϊκές διαρθρωτικές συνθήκες, αλλά δυστυχώς του έλειπαν τα προσόντα του πολιτικού αρχηγού που βλέπει πέρα από τα μικροκομματικά συμφέροντα, προσόντα που διέθεταν οι δύο επιφανείς προκατοχοί του.

Όπως ουσιά παρατηρεί ο Καργιώτης, «κανείς ίσως στην ιστορία της νεότερης Ελλάδος δεν ήλεγχε περισσότερο το κόμμα του απ' όσο ο Ανδρέας Παπανδρέου το ΠαΣοΚ, πάντοτε όμως αισθανόταν να αδικαιολόγητη ανασφάλεια» (σελ. 29). Νομίζω ότι αυτή η «αδικαιολόγητη ανασφάλεια» εξηγεί σε μεγάλο βαθμό την αδυναμία του να εκμεταλλευτεί την ευκαιρία και να προχωρήσει σε ουσιαστικές μεταρρυθμίσεις, ευκαιρία που αποσιώπησε του παρουσιάστηκε. Είναι αυτή η ανασφάλεια που εξηγεί την εκ μέρους του έλλειψη ανεκτικότητας προς συνεργάτες που σκέπτονταν ανεξάρτητα, την επιθυμία του να περιβάλλεται από πειθήνια όργανα, την αποτυχία του (όπως σαφώς δείχνει η περίπτωση της Δημοκρατικής Άνινας) να κερδίσει την υποστήριξη ανθρώπων που ήταν μεν φιλομεταρρυθμιστές και πολύ ταλαντούχοι, δεν είχαν όμως τη διάθεση να γίνουν μέρος της «ουσιανικού τύπου» ακολουθίας του Ανδρέα Παπανδρέου.

Θα μπορούσε βεβαίως να υποστηρίξει κανείς ότι αν ο Ανδρέας Παπανδρέου απέ-

θωμένο απολογισμό της μεταβαλλόμενης στάσης του ΠαΣοΚ έναντι της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης.

Προχωρώντας τώρα στην οικονομική πολιτική του ΠαΣοΚ, ο Κώστας Βεργόπουλος ισχυρίζεται ότι η οικονομική στασιμότητα και η κάμψη της δεκαετίας του 1980 δεν οφείλονταν, όπως νομίζεται συνήθως, στις ασύδοτες δημόσιες δαπάνες ή στο υψηλό εργατικό κόστος. Ο Ανδρέας Παπανδρέου, με τις σοσιαλιστικές του περγαμινές, ήταν σε θέση - αποτελεσματικότερα ακόμη και από συντηρητικές κυβερνήσεις στην Ευρώπη - να ελέγξει τους μισθούς και να επιβάλλει μια γενική ημοιονομική πειθαρχία. Μάλλον, λοιπόν, η αποτυχία της κυβέρνησης οφειλόταν στην ανικανότητά της να αναδιορίσει με ευελξία και ταχύτητα τις επαναστατικές αλλαγές που συνέβησαν στο παγκόσμιο χρηματοοικονομικό σύστημα κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας.

Η ενδιαφέρουσα αλλά μάλλον ιδιότυπα ανάλυση του Βεργόπουλου εν μέρει αντικρούεται και εν μέρει υποστηρίζεται από το άρθρο των Θωμάδακη και Σερεμέτη, το οποίο με τρόπο πειστικό δείχνει ότι το ΠαΣοΚ κατέφυγε σε ευρείας κλίμακας δημόσιο δανεισμό, όχι για να βελτιώσει την παραγωγική βάση της οικονομίας, αλλά για να διογκώσει περαιτέρω μια έντονα παρασιτική δημόσια γραφειοκρατία και για να αντιμετωπίσει βραχυχρόνια αιτήματα εισοδηματικής φτώχειας. Με δεδομένη την αποτυχία του ΠαΣοΚ να αναμορφώσει το πολύ άδικο φορολογικό σύστημα και με δεδομένη τη γενική οικονομική στασιμότητα, κατέληξε να είναι οι ομάδες χαμηλού εισοδήματος (μερομισθιοί, μισθωτοί, συνταξιούχοι) εκείνες που κλήθηκαν να πληρώσουν τις απατάλες των σοσιαλιστών. Οι τελευταίες δύο συμβολές στο βιβλίο στρέφουν την προσοχή από τα οικονο-

μικά στα κοινωνικά και εκπαιδευτικά θέματα. Η Αδαμαντία Πόλως δείχνει πως η σοβαρή προσπάθεια του ΠαΣοΚ να μειώσει τις ανισότητες των δύο φύλων - σε συνδυασμό με τον ραγδαίο μεταπολεμικό εξαστισμό και τη μαζική είσοδο γυναικών στις αγορές εργασίας - άλλαξε τη θέση ισχύος της γυναίκας (τουλάχιστον σε επίπεδο νομοθεσίας) υπονομεύοντας ως κάποιον βαθμό τον εξαιρετικά πατριαρχικό χαρακτήρα της παραδοσιακής ελληνικής κοινωνίας. Τέλος, η σύντομη και ταυτοχρόνως εμβριθής ανάλυση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος από τον Τσιουκαλά και την Παναγιωτοπούλου δείχνει πως οι μεταρρυθμίσεις του Ανδρέα Παπανδρέου, με το να οξύνουν απλώς τα εξαιρετικούς ανοιχτά/δημοκρατικά αλλά και συγχρόνως αρχαϊκά χαρακτηριστικά της ελληνικής εκπαίδευσης, δεν κατόρθωσαν να επιφέρουν τον τύπο του εκσυγχρονισμού που απαιτεί η ένταξη μας στην ΕΟΚ.

Ανακεφαλαιώνοντας, παρά το γεγονός ότι ορισμένα άρθρα αναφέρουν κάποια περιορισμένα επιτεύγματα της κυβέρνησης Παπανδρέου (δικαιώματα των γυναικών, νομοθεσία περί εμφύλιου πολέμου, εδραίωση του μεταδiktατορικού κοινοβουλευτικού συστήματος), η κεντρική ιδέα που διανέει όλο το βιβλίο είναι ότι το ελληνικό σοσιαλιστικό πείραμα ήταν μια παταγώδης αποτυχία. Αν ληφθεί υπόψη ότι οι συγγραφείς του βιβλίου δεν είναι ούτε σκληροπυρηνικοί κομμουνιστές ούτε δεξιοί συντηρητικοί, η συνολική αρνητική αξιολόγηση τους αποκτά ιδιαίτερο βάρος και υπ' αυτή την έννοια είναι δύσκολο να διασπασθεί κανείς. Το πρόβλημα βεβαίως είναι πως εξηγείται αυτή η παταγώδης αποτυχία. Ήμπως οφείλεται σε διαρθρωτικούς περιορισμούς και δυσμενείς εξωτερικές συνθήκες ή μάλιστα στην υιοθέτηση «αυθεντικής» πολιτικής και στα ελαττώματα του χαρακτήρα του Ανδρέα Παπανδρέου;

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1. Ο Pappas επίσης, παρά τη συνολική αρνητική αξιολόγηση της επίδοσης του ΠαΣοΚ, υπογραμμίζει το γεγονός ότι ο Ανδρέας Παπανδρέου, αντίθετα με τον Περίδη, δεν είχε σκοπό ούτε προσπάθησε να καταργήσει το μεταδiktατορικό πολυκομματικό σύστημα διακυβέρνησης της Ελλάδας.
2. Bléze N. Mouzelis «Continuités et changements en politique grecque: de Eleftherios Venizelos a Andreas Papandreou», Les Temps Modernes, Δεκ. 1985.
3. Βλέπε γ' αυτό το θέμα G. Mavrogordatos, Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece 1992-1936, Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1983, σελ. 83 κ.επ.
4. Αν και ποτέ δεν ήμουν αντίθετος προς σοσιαλδημοκρατικές λύσεις, στο βιβλίο μου Νεοελληνική Κοινωνία: Οπείες Υπενθυμίσεις (Αθήνα, Εξάντας, 1978) είχα επίσης υποστηρίξει μια αντιεξελικτική προοπτική υποστηρίζοντας ότι οι νοτισευρωπαικές κοινωνίες γενικότερα και η Ελλάδα ειδικότερα δεν πρέπει να προσπαθήσουν να μιμηθούν ή να «αθίσουν» τη Δύση, αλλά θα πρέπει να ακολουθήσουν νέες αναπτυξιακές στρατηγικές «πείρασης των αντινομιών και του περιφερειακού και του υπερτοπικού καπιταλισμού» (σελ. 338). Προσέχω ιδιαίτερα. Αν και η μορφή των σοσιαλδημοκρατικών λύσεων είναι διαφορετική σε περιπτώσεις τριτομής και άορθης ανάπτυξης, για να τα διασυνανάλω, η ρεαλιστική επιλογή (βροχουπόθεσμαι και μετασφαιρόθεσμαι) για τις χώρες με υστέρη ανάπτυξης όπως η Ελλάδα, δεν είναι να μιμηθεί καπιταλισμό και σοσιαλισμό, αλλά μετὰ ταύτατα σοσιαλισμό και σοσιαλδημοκρατία.

Ο «Τρίτος Δρόμος»

ΜΕΤΑ ΠΑΡΑΠΛΕΥΡΩΣ βεβαίως δεν θέλω να ισχυρισθώ ότι η αποτυχία του ΠαΣοΚ να εκμεταλλευθεί τις πραγματικές ευκαιρίες για μεταρρυθμίσεις που παρουσιάστηκαν κατά τη δεκαετία του 1980 οφειλόταν αποκλειστικά στις αδυναμίες του χαρακτήρα του Ανδρέα Παπανδρέου. Υπάρχουν πολλοί άλλοι παράγοντες που προσφέρουν για να ερμηνευθεί το θλιβερό τέλος του σοσιαλιστικού πειράματος.

Περιοριζόμενος στην αριστερή πλευρά του πολιτικού φάσματος, νομίζω ότι ένας άλλος κύριος λόγος για την αποτυχία είναι ότι στις δεκαετίες του 1970 και του 1980 ούτε ο Ανδρέας Παπανδρέου ούτε οι οπαδοί του αλλά ούτε και η Αριστερά γενικότερα είχαν κάποια ξεκάθαρη ιδέα για το είδος των μεταρρυθμίσεων που ήταν δυνατόν να γίνουν στη μεταδiktατορική Ελλάδα. Με δεδομένη την ιδεολογική και πολιτική ευφορία που ακολούθησε την πτώση της χούντας και την απέχθεια της Αριστεράς προς τις σοσιαλδημοκρατικές λύσεις, η ιδέα του «Τρίτου Δρόμου» απέκτησε μεγάλη δημοτικότητα. Μεταξύ των φιλομεταρρυθμιστών ήταν διάχυτη η πεποίθηση ότι η ακολουθητέα πορεία ήταν ένας σοσιαλιστικός μετασχηματισμός που θα οδηγούσε την Ελλάδα μακριά από τον ανατολικοευρωπαϊκό κομμουνισμό, αλλά και τη δυτική σοσιαλδημοκρατία⁴.

Εκ των υστέρων, εύκολα βλέπουμε πλέον ότι το όραμα του «Τρίτου Δρόμου» δεν ήταν ρεαλιστικό: με δεδομένες τις αντικειμενικές συνθήκες που επικρατούσαν στη χώρα και στο παγκόσμιο σύστημα γενικότερα, το σχέδιο του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού ήταν μια χίμαιρα που έπαιξε έναν πολύ αποπροσανατολιστικό ρόλο - δημιουργώντας σύγχυση, αμφιβολία και ανάμικτα συναισθήματα τόσο μεταξύ της ελίτ όσο και μεταξύ των οπαδών όσον αφορά τον τύπο της πολιτικής που θα έπρεπε να υιοθετήσει με ρεαλισμό μια αριστερή, μεταρρυθμιστική κυβέρνηση.

Θα μπορούσε βεβαίως κανείς να υποστηρίξει ότι η στρατηγική του «Τρίτου Δρόμου» ήταν περισσότερο ένα ρητορικό σήμα λόγω παρά ένα συνεπές πρόγραμμα που το ΠαΣοΚ σκόπευε σοβαρά να υλοποιήσει και ότι αν παραβλέψουμε τις πομπώδεις διακηρύξεις και συγκεντρώσουμε την προσοχή μας στις πολιτικές πρακτικές, η πολιτική του ΠαΣοΚ - στον βαθμό που είχε κάποια συνοχή και συνέπεια - ήταν μάλλον σοσιαλδημοκρατική παρά σοσιαλιστική. Έτσι και αν έχουν έτσι τα πράγματα, παραμένει το γεγονός ότι ούτε η ηγεσία του ΠαΣοΚ ούτε και οι οπαδοί του είχαν ξεκάθαρη επίγνωση του τι ακριβώς επεδίωκαν να κάνουν ή ποies μεταρρυθμίσεις θα μπορούσαν να πετύχουν με δεδομένους τους περιορισμούς, όπως η συμμετοχή της Ελλάδος στην ΕΟΚ, η ελληνιστοκρατική διένεξη και η εξάρτηση της χώρας από την αμερικανική στρατιωτική βοήθεια, η παγκόσμια οικονομική κρίση και τα γνωστά «υπανάπτυκτα» χαρακτηριστικά των εσωτερικών οικονομικών, πολιτικών και πολιτισμικών δομών της Ελλάδος. Με δεδομένη αυτή τη διάχυτη αμφιβολία και σύγχυση, που αυξανόταν βεβαίως από το αλλοπαρόσβαλο στυλ ηγεσίας του Ανδρέα Παπανδρέου, είχε δημόσιονομική ένα εχθρικό κλίμα προς κάθε «ρεαλιστικό» μακροπρόθεσμο σχέδιασμο - είτε στον τομέα των οικονομικών επενδύσεων είτε στον τομέα των διοικητικών και κοινωνικών μεταρρυθμίσεων.

Και για να επανέλθουμε, αυτή η βαθιά αμφιβολία - που παίγνει τη μορφή της απέχθειας προς τη σοσιαλδημοκρατία σε μια κατάσταση όπου δεν είναι δυνατόν να επιτευχθεί τίποτε περισσότερο από σοσιαλδημοκρατικές λύσεις - δεν περιορίζεται στο ΠαΣοΚ και τους οπαδούς του, αλλά υπήρχε, και υπάρχει, στην ελληνική Αριστερά στο σύνολό της (μπορεί κανείς, για παράδειγμα, να διακρίνει καθαρά αυτή τη στάση στις αναλύσεις του Pappas και του Petras). Είναι συνδεδεμένη με τη βαθιά ριζωμένη ιδέα ότι έ-στω και αν ο καπιταλισμός με ανθρώπινο πρόσωπο είναι καλύτερος από τον θαυροτικό καπιταλισμό, ο στόχος της Αριστεράς πρέπει να είναι η υπέρβαση του καπιταλισμού σε κάθε του μορφή.

Ενας τέτοιος προσανατολισμός - δεδομένου ότι δεν υφίσταται πλέον η ευνοϊκή διεθνής συγκυρία - μπορεί να αποτελέσει τη βάση ενός ρεαλιστικού προγράμματος στις καπιταλιστικές χώρες με πλήρως ανεπτυγμένους σοσιαλδημοκρατικούς θεσμούς (π.χ. σκανδιναβικές χώρες). Όταν όμως προτείνεται σε μια χώρα όπως η Ελλάδα, που δεν διαθέτει τέτοιους θεσμούς, το αναπόφευκτο αποτέλεσμα είναι το θλιβερό φιάσκο της περασμένης δεκαετίας, φιάσκο που το βίωσαν με δραματικότερη μορφή αρκετές αφρικανικές και αραβικές κοινωνίες κάτω από διάφορα λαϊκιστικά, ανταρτικά «σοσιαλιστικά» καθεστώτα. Με άλλα λόγια, στη δεκαετία του '80 (όπως και σήμερα) η πραγματική επιλογή για την Ελλάδα δεν ήταν ούτε είναι μεταξύ καπιταλισμού και σοσιαλισμού - είναι μεταξύ νεοφιλελεύθερου και σοσιαλδημοκρατικού καπιταλισμού. Όσο πιο γρήγορα η Αριστερά συνειδητοποιήσει και παραδεχθεί το γεγονός αυτό, καθαρά και χωρίς περιστροφές, τόσο γρηγορότερα θα βγει από τη σημερινή της κρίση.

Συμπερασματικά, νομίζω ότι αν κανείς προσπαθήσει να εξηγήσει την αποτυχία του σοσιαλιστικού πειράματος του ΠαΣοΚ - μια αποτυχία που πολύ πετυχητά παρουσιάζει ο τόμος που εξετάζουμε - θα πρέπει να αναφέρει όχι μόνο την προσωπική αποτυχία του Ανδρέα Παπανδρέου, αλλά και την αντίνομη μεταξύ των διαρθρωτικών περιορισμών και των οραμάτων του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού που διέπνεαν τον Ανδρέα Παπανδρέου, τους οπαδούς του και γενικότερα την ελληνική Αριστερά στα μεταδiktατορικά χρόνια.

Τελειώνοντας θέλω να τονίσω ότι αυτός ο τόμος θα πρέπει να διαβαστεί όχι μόνο από ειδικούς στα ελληνικά πολιτικά θέματα, αλλά και από όλους εκείνους που ενδιαφέρονται για τη σημερινή κατάσταση και τις μελλοντικές προοπτικές του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού στις καπιταλιστικές κοινωνίες με καθυστερημένη ανάπτυξη.

Η «αποδόμηση» και ο εκδημοκρατισμός στον Ζακ Ντεριντά

TOY DIDIER ERIBON

Jacques Derrida: «Points de suspension. Entretiens», Galilee, 426 σελίδες.

ΑΡΑΓΕ οι συνεντεύξεις που έχει δώσει ένας φιλόσοφος σε εφημερίδες και περιοδικά ανήκουν στο έργο του; Ομολογούμενως, θα μπορούσε κανείς να διαλέγεται επ' άπειρον επάνω σε αυτό το σημείο: εκτός αν ο ίδιος ο στοχαστής αποφασίσει να συνενώσει τις συνεντεύξεις σε τόμο, όπως έκανε πρόσφατα ο Jacques Derrida, ο οποίος, ως γνωστόν, είναι γενικά δυσπρόσιτος και όχι ιδιαίτερα στο στοιχείο του σε τέτοιες συνθήκες. Συνεπώς, δεν πρέπει να μας εκπλήσσει το γεγονός ότι οι είκοσι αυτές συνεντεύξεις, οι οποίες αναδράμουν σε είκοσι χρόνια δημιουργικής γραφής και πνευματικής εργασίας, διατρέχονται, κατά τρόπο σχεδόν έμμοιο, από την αναζήτηση του τι είναι μια συνέντευξη, πώς μπορεί ένας στοχαστής να ανταποκριθεί σε μια ερώτηση, ποιο είδος λόγου πρέπει να ασκήσει προκειμένου να αποταθεί σε ένα κοινό που δεν είναι το δικό του... Κοντολογίς, ένας προβληματισμός αναφορικά με τη σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα σε διανοούμενους και μέσα επικοινωνίας, προβληματισμός που αφορά ουσιαστικά τις δυνατότητες δημόσιας παρέμβασης και την ανάμειξη στην πολιτική.

© TO BΗΜΑ **Observateur**

Χωρίς αμφιβολία – και είναι ένα από τα πλέον ενδιαφέροντα στοιχεία της – θα μπορούσαμε να πούμε ότι η συλλογή αυτή τείνει, στο σύνολό της, προς έναν επαναπροσδιορισμό του ρόλου των διανοούμενων στην πολιτική. Ο Derrida δεν είναι δεδαίωσας Σαρτρ ούτε ως η έννοια της στράτευσης (που εισήγαγε ο τελευταίος) να υφίσταται μια μεθοδική «αποδόμηση», δηλαδή να ελέγχεται ως προς τις προϋποθέσεις, τη σκοπιμότητα και την αποτελεσματικότητά της. Γιατί, επισημαίνει ο Derrida, υπάρχει σήμερα ένας τρόπος να είναι κανείς απολιτικός, ο οποίος συνίσταται ουσιαστικά στη διαιώνιση «εξαντλημένων προγραμμάτων» και στην παγίδευση του λόγου μέσα σε «κώδικες» ή και «ρητορικές» που υπακούουν σε τελετουργίες κατεστημένες και γι' αυτό προβλέψιμες, αναμενόμενες και εκ των προτέρων ουδετεροποιημένες.

Ό,τι επιτρέπει να αντιληφθούμε ένα από τα πιο ελκυστικά και συνάμα αμφιλεγόμενα χαρακτηριστικά της αναζήτησης που έχει αναλάβει ο Derrida στα βιβλία, τις διαλέξεις ή τις συνεντεύξεις του είναι το ύψος του ή αυτό που ο ίδιος αποκαλεί το «ιδίωμα» του: είναι αυτός ο τρόπος ομιλίας και γραφής ο οποίος αυτοδεσμεύεται στην παράδοση των συνηθισμένων προσδοκιών, στην υπονόμευση «προγραμμάτων» και θεσμών, αποκαλύπτοντας τα στοιχεία που τις υποστηρίζουν και τις προκαθορίζουν. Ο στοχαστής πρέπει, συνεπώς, να επινοεί κάθε φορά μια νέα γραφή, έναν «νέο τόνο», όπως ο ίδιος λέει: δεν γράφει κανείς για τον Joyce όπως γράφει για τον Heidegger, για τον Ponge όπως για τον Husserl, προκειμένου να αναφέρει κανείς ορισμένα από τα πρόσωπα που κινούνται στο προσκήνιο μιας φιλοσοφίας η οποία αποδέλνει στο να εξηγείται με αυτά που άλλοι έχουν παραγγείλει.

Γιατί η «φιλοσοφία» του Jacques Derrida δεν υπάρχει, όπως παρατηρεί ο ίδιος σε μια αποστοφή του: αυτό που υπάρχει είναι η αναμέτρηση, ο διάλογος του Derrida με τα κείμενα που ακτινογραφεί και τα οποία, με τη σειρά τους, τον εκθέτουν στο φως ή το σκότος τους. Ο στοχασμός είναι δραστηριότητα πολυμερής και η αποσιώπηση αυτού του γεγονότος θα συνιστούσε παραμόρφωση, άρα λογοκρισία: εφεξής αντιλαμβάνεται κανείς καλύτερα γιατί τα κείμενα του Derrida έχουν τη μορφή, τη φυσιογνωμία σχολίων στον Heidegger, τον Kant ή τον Freud: πράγμα που ευθύνεται και για τη δυσκολία των βιβλίων του Derrida: πρέπει να έχει διαβάσει κανείς τους συγγραφείς στους οποίους αναφέρεται προκειμένου να αναδειχθεί στον αναγνώστη που ο Derrida επιθυμεί.

Παραδείγματος χάριν, μπορεί κανείς να διαβάσει τη συνέντευξη που αφορά ναρκωτικά και τοξικομανία ή τη συνέντευξη που εξετάζει τη διδασκαλία της φιλοσοφίας και τις προσπάθειες αναμόρφωσής της. Μπορεί κανείς να ξεκινήσει από το κείμενο για τη «γλώσσα της φιλοσοφίας», που παρέχει μια εξαίρετη σύνοψη του προβλήματος που ο Derrida επιχειρεί να επιλύσει: μπορεί άραγε κανείς να μεταφράσει μια φιλοσοφία ή μήπως αυτή είναι τελικά υπάγηση σε μια γλώσσα, σε μια εθνική παράδοση; Πράγμα που μας παραπέμπει στις δυσκολίες που ενέχει η ανάλυση του εθνικισμού: η αντίφαση που μπορεί να ανακύψει μεταξύ της αναγκαίας υπεράσπισης των μειονοτικών γλωσσών και της απαίτησης για επικοινωνία.

Είναι εμφανές: για τον Derrida τα προβλήματα της φιλοσοφίας θέτουν τελικά ζητήματα πολιτικής και ηθικής ευθύνης, ενώ στην ουσία της η ιδέα της «αποδόμησης» παραμένει άρρηκτα συναρμολογημένη με την επιθυμία εκδημοκρατισμού.

F.M. Cornford, *Ακαδημαϊκή Μικροκοσμογραφία, Οδηγός Πανεπιστημιακής Πολιτικής για Νέους. Μετάφραση Π. Καλλιγιάς, «Εστία», 1992, σελ. 44.*

ΤΟ ΒΙΒΛΙΑΡΑΚΙ αυτό απευθύνεται (σύμφωνα με τον συγγραφέα) σε κάθε νεαρό (διαστικό ή μη) που φιλοδοξεί να εισέλθει στον επικίνδυνο και (για τούτο ίσως) ελκυστικό χώρο της πανεπιστημιακής ζωής και πολιτικής. Ανεπιφύλακτα όμως συνιστάται σε όλα τα μέλη της ακαδημαϊκής Κοινότητας αλλά και σε όποιον άλλον «θύραθεν» αναγνώστη επιθυμεί να μάθει περισσότερα γι' αυτόν τον μικρόκοσμο. Διαβάζεται εύκολα και γρήγορα, είναι πνευματώδες, αλλά και διτριολικό στο σαρκασμό του, χωρίς όμως να χάνει τη νηφαλιότητα, που συνήθως στερούνται τα βιβλία αυτού του είδους. Και επειδή δεν γράφηκε ούτε από σατιρικό συγγραφέα ούτε από κάποιον «πικραμένο» που θέλει να βγάλει τα Άπλυτα στη Φύρα, το βιβλίο χαρακτηρίζεται (εκτός από τις αρετές που αναφέραμε) και από ειλικρινή ταπεινότητα που δεν διαφέρει πολύ από το αίσθημα της μελαγχολίας και της ματαιότητας.

Ο Cornford (1874-1943) δεν είναι τυχαίος συγγραφέας. Θεωρείται ένας από τους διασημότερους μελετητές του Πλάτω-

Ο ακαδημαϊκός μικρόκοσμος και τα «μυστικά» του

Ενας οδηγός ακαδημαϊκής πολιτικής παρελθόντων ετών αλλά διαρκούς επικαιρότητας

Του ΓΙΩΡΓΗ ΓΙΑΤΡΟΜΑΝΩΛΑΚΗ*

να (και του Θουκυδίδη ως ένα σημείο) και έχει διαμορφώσει ανά την υφήλιο γενιές μαθητών και ερευνητών. Καθώς λοιπόν ο συγγραφέας κατέχει επιφανή θέση μέσα στην ακαδημαϊκή κοινότητα θα ήταν λάθος να βλέπαμε τον Οδηγό ως καταγγελία ή (το χειρότερο) ως επίθεση εναντίον του πανεπιστημιακού κατεστημένου. Ο Cornford κάνει κάτι πιο έξυπνο: ομαδοποιεί τους πανεπιστημιακούς ιθύνοντες και με χιούμορ αλλά και οξύτητα χαρτογραφεί τις πράξεις τους, τις συναλλαγές τους και τις ποικίλες «αρχές» της διοικήσεως που επιτρέπουν να διατηρηθεί η Εξουσία και να διαφυλαχθεί το Κύρος. Έτσι το

κατασκευάσμα φαίνεται γυμνό και μάταιο και καθώς ο συγγραφέας δεν εξαιρεί υποκριτικά τον εαυτό του από αυτόν τον κωμικοτραγικό μικρόκοσμο ο Οδηγός του αποβαίνει τελικά διαδρωτικός και ανατρεπτικός.

Το βιβλίο δημοσιεύεται για πρώτη φορά στο Cambridge το 1908 (έκτοτε έχουν γίνει πολλές ανατυπώσεις) και συνεπώς αναφέρεται στα πανεπιστημιακά ήθη των αρχών του αιώνα μας και περιγράφει καταστάσεις εκείνης της εποχής και εκείνου του τόπου. Όμως ο σημερινός αναγνώστης δεν αργεί να αντιληφθεί ότι ο πανεπιστημιακός μικρόκοσμος της Κανταβρυγίας

του 1908 ελάχιστα έχει αλλάξει ως σήμερα. Η μόνη διαφορά είναι ότι τώρα το παιχνίδι είναι σκληρότερο και δεν ακολουθεί την (επίπλαστη έστω) ευγένεια των παλαιότερων χρόνων.

Δεν έχει νόημα να παραθέσω επί τροχάδην τους τίτλους των κεφαλαίων του Οδηγού ή να αναφέρω απλώς ποια είναι τα Κόμματα που συμμετέχουν στην πανεπιστημιακή πολιτική, ποιες είναι οι Αρχές της Διοικήσεως, πώς αποκτάται η Επιτροπή ή πώς υποδιαιρείται η Διεκπεραίωση των Εργασιών. Αν κάποιος δεν διαβάσει αυτό το μικρό βιβλίο, δύσκολα θα καταλάβει, από μια παρουσίαση

Η Ελλάδα μιας άλλης Ευρώπης

Του ΣΤΑΘΗ ΕΥΣΤΑΘΙΑΔΗ

Θάνος Βερέμης: *Ελλάδα-Ευρώπη. Από τον Πρώτο Πόλεμο ως τον Ψυχρό Πόλεμο. Σελ. 114. Έκδοση Πλέθρον, 1993. Δρχ. 1.600*

ΜΙΑ τραγική αντιστοιχία μεταξύ της διεθνούς θέσεως της Ελλάδας μετά τη Μικρασιατική καταστροφή και του σήμερα βρίσκει ο Θάνος Βερέμης στο νέο βιβλίο του. Και αν αυτή η σύντομη παρουσίαση έχει κάποιον σκοπό, αυτός ας είναι ένας: να παρακινήσει τη νέα γενιά και εκείνους που κατά κάποιον τρόπο ασχολούνται με τα κοινά να το διαβάσουν. Για να αντιληφθούν πού οδηγεί ο «ενδοστρεφής επαρχιωτισμός του κομματικού μας βίου» και ότι η ανάμειξη κομματικών επιδιώξεων και διπλωματικών ενεργειών οδηγεί σε ανώμαλες καταστάσεις. Σε μια στιγμή μάλιστα που, όπως παρατηρεί στην εισαγωγή του ο συγγραφέας, «η Τουρκία υιοθέτησε νέα πολιτική αλώσεως της Ευρώπης, με τετελεσμένα γεγονότα».

Ίσως να μην είναι πλέον «όλβιος ος της Ιστορίας έσχε μάθησιν». Οπωσδήποτε όμως θα είναι περισσότερο ασφαλής και θα διαπράττει λιγότερα λάθη – αν είναι διπλωμάτης, πολιτικός κλπ. Και ίσως δώσει έμπνευση και ιδέες η επισήμανση ότι ο Ελευθέριος Βενιζέλος στη δεκαετία του '20 «έβγαλε την Ελλάδα από την απομόνωσή της (...) με ανορθόδοξες διπλωματικές πράξεις».

Με λιτές εκφράσεις ο Βερέμης στις 109 σελίδες του βιβλίου του τοποθετεί και

αναλύει γεγονότα της περιόδου 1918-60 όχι ανεξάρτητα αλλά μέσα στο πλαίσιο των οικονομικών συνθηκών. Δίνει πληροφορίες ως ιστορικός και την ερμηνεία των εξελίξεων μακριά από ευκαιριακές σκοπιμότητες και ελληνοκεντρισμό. Εξετάζοντας καταστάσεις φαινομενικά ανόμιες, λ.χ. την πορεία της Γερμανίας του Χίτλερ και της ΕΣΣΔ του Στάλιν, καταλήγει με πειστικότητα σε συμπεράσματα όπως «η κατάχρηση της δύναμης του σύγχρονου κράτους υποδαυμίζει την ιδιότητα του πολίτη και αδρανοποιεί την αντίληψη της ατομικής του ευθύνης».

Δύο κεφάλαια αξίζουν, νομίζω, ιδιαίτερος θετική επισήμανση. Το ένα πραγματεύεται τη «Σοβιετική πρόκληση, 1917-1953» και το δεύτερο τις «Διεθνείς σχέσεις της Ελλάδας, 1923-1953».

Σε 21 σελίδες ο συγγραφέας κατορθώνει να δώσει μια από τις καλύτερες ιστορίες της ΕΣΣΔ που έχουν κυκλοφορήσει στην Ελλάδα. Παρουσιάζει και τοποθετεί ορθά το περιβάλλον γερmano-σοβιετικό σύμφωνο του 1939 ως μια «αμοιβαία προσπάθεια εξοικονομήσεως χρόνου», εξηγεί το φαινόμενο του σταλινισμού και το γιατί οι ΗΠΑ

και η ΕΣΣΔ ανεδείχθησαν το 1945 «οι ρυθμιστές της τύχης του κόσμου». Και μιλώντας για το πώς ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος «κατέληξε σε υποδίασμο των μεγάλων εμπόλεμων της Ευρώπης σε δεύτερης κατηγορίας δυνάμεις» κάνει μια πολύ αντικειμενική τοποθέτηση του δήθεν γερμανικού «πολεμικού θαύματος».

Η διπλωματική ιστορία της Ελλάδας του Μεσοπολέμου αρχίζει με την επιδρομή του Μουσολίνι στην Κέρκυρα, συνεχίζεται με το φιάσκο της δικτατορίας Παγκάλου στη Βουλγαρία και προχωρεί με τη στροφή προς τα διμερή σύμφωνα των Μιχαλακοπούλου και Βενιζέλου που επέτρεψαν στην Ελλάδα να πάρει κάποια αναπνοή. Ο Βερέμης εξιστορεί επί τροχάδην τα γεγονότα φροντίζοντας να τα τοποθετεί μέσα σε μια κατάσταση όπου «το μέγα πρόβλημα ήταν η περιοδική έλλειψη κεφαλαίων για παραγωγικές επενδύσεις» στη χώρα. Η επιστροφή, μετά τη νίκη του Λαϊκού κόμματος το 1933, στην πολυμερή διπλωματία και οι συνέπειές της τόσο στις σχέσεις με την Άγκυρα όσο και με τη Γερμανία - Ιταλία ή την Αγγλία - Γαλλία ή και με τα Βαλκάνια (όπου αργότερα ένας Τίτο θα «διαμαρτύρεται για την κίκομεταχείριση της ολαδικής μειονότητας» στην Ελλάδα) φωτίζει τις εξελίξεις που ακολούθησαν. Δηλαδή την εμπλοκή της Ελλάδας στον πόλεμο, την αντίσταση και την εμφύλια σύρραξη «που κλιμακώθηκε μετά το τέλος της κατοχής (και) κατεδίκασε την εθνική αντίσταση σε επίσημη σιγή». Αυτό είναι ασφαλώς το κεφάλαιο που, από μόνο του έστω, δικαιολογεί τον χαρακτηρισμό του νέου βιβλίου του Βερέμη ως πολύ χρήσιμου.

BIG BANG

Big Bang : [bigbāg] n. m. sing. Explosion qui marque la naissance d'un monde nouveau.

Voici l'intégralité du discours prononcé par Michel Rocard à Montlouis sur Loire, le 17 février 1993.

B1

Rappelez-vous Foch au pire moment de la bataille de la Marne : "Mon centre cède, ma droite recule, situation excellente, j'attaque !" Voilà, chers amis, chers camarades, ma manière de voir et d'agir pour aujourd'hui et pour demain, avec le sentiment que c'est bien une sorte de bataille de la Marne du socialisme qu'il nous faut livrer.

Attaquer, qu'est-ce que cela signifie ? Cela signifie d'abord prendre avec lucidité la mesure de la situation et y réagir avec courage. Et cela commence par un appel.

En 1905, Jaurès créait le premier parti dans lequel se sont réunis les socialistes. En 1920, ici même, à Tours, naissait sous les auspices de Blum un nouveau parti pour le socialisme démocratique. Celui-ci s'est effondré en juin 1940. La résistance allait ébaucher une troisième formation qui prendrait sa forme durable après la Libération et sous Guy Mollet. Entré en léthargie dans les années 60, ce parti là laissait la place d'abord à l'esquisse tentée par Alain Savary puis, finalement, au Parti Socialiste créé par François Mitterrand.

Que s'est-il passé à chacun de ses changements ? Ce fut la rencontre entre trois éléments : le monde avait changé ; ce changement entraînait des ruptures ; ces ruptures se faisaient dans la fidélité à certaines valeurs. Le monde n'était plus le même après la Première

Guerre mondiale et la révolution d'Octobre. Le monde n'était plus le même après la Seconde Guerre mondiale. Le monde avait encore changé, moins violemment, après la fin des guerres coloniales puis de la grande crois-

Alors, et vous voyez parfaitement où je veux en venir : le monde d'aujourd'hui n'est plus le même que celui de l'époque d'Epinay. 1905, 1920, 1946, 1971, c'est dans cette lignée que devra figurer 1993. Avec le même courage que nos prédécesseurs, avec la même fidélité, je vous invite aussi à une rupture pour, comme eux, accomplir une renaissance.

Pour transformer le monde, il faut le comprendre. Le monde a changé, il nous faut le comprendre à nouveau.

Depuis plus d'un siècle maintenant, nous avons eu une image du monde organisée autour de la production, du travail et de leurs représentations syndicales comme patronales. Nous considérons que la place que chacun occupait dans les rapports de production lui donnait sa place dans une classe sociale. Chaque classe sociale trouvait sa traduction naturelle dans le parti. Et la confrontation des partis suffisait à animer la vie politique. En sommes, "dis-moi où tu travailles, où tu habites, ce que faisaient tes parents, si tu vas à l'église, et je te dirai comment tu votes et, sans doute, comment tu voteras toute ta

vie".

Nos programmes, nos modes d'organisation, et, ce qui est plus important encore, notre manière de voir le monde et les autres, sont encore tributaires de cet héritage. Or le monde qui nous entoure a considérablement changé. Nous sommes entrés dans une société de marché où les inégalités se traduisent sous de multiples formes, mais où le sentiment d'appartenance à une classe, à un mouvement collectif, n'est plus perçu comme une réalité, où le changement est efficace qu'autant qu'il touche l'individu.

La vie en société se résume de plus en plus souvent à une multitude de trajectoires individuelles, sans liens entre elles, sans solidarités ressenties au-delà du quartier, à la rigueur d'une entreprise, parfois seulement d'un métier.

Cela ne signifie certes pas que les conflits de classe aient disparu. Certains chefs d'entreprise devraient se le rappeler. A trop oublier les hommes, voire à en jouer comme dans l'affaire Hoover, l'entreprise qui privilégierait abusivement la productivité financière se verrait bientôt rejetée comme une ennemie de la société. Les entreprises ne seront pas prospères dans un monde salarial en ruine.

Mais je le répète, la représentation spontanée que chaque individu a de la société a changé. La perception même d'un intérêt général se dilue jusqu'à

" Je vous invite à une rupture pour accomplir une renaissance "

disparaître, les revendications s'accroissent et deviennent souvent indéchiffrables. Elles se résument dans une sorte de désir vaguement désespéré de reconnaissance : "On ne nous écoute pas, on ne nous comprend pas est cela qui explique, partout en Europe, la remise en cause des partis et formations traditionnels. C'est cela qui explique, en France le succès d'opinion des écologistes. Ne nous y trompons pas, et eux-mêmes ne s'y trompent pas non plus : s'ils rencontrent un large écho chez les Français, ce n'est pas seulement parce que ceux-ci ont pris conscience du respect nécessaire de la nature, c'est, je crois, pour une raison plus profonde encore. Quand les Français ne peuvent plus trouver les ressorts de leur identité dans une classe sociale, ni dans une religion, ni dans une catégorie professionnelle, ni dans une génération, ni même dans un niveau de revenu, que leur reste-t-il pour s'identifier ? Il leur reste ce qui les entoure immédiatement : leur environnement. Leur environnement concret, qu'il soit celui d'une banlieue ou d'une campagne, d'un village ou d'une agglomération. C'est cela qui leur reste, car à cela ils peuvent s'identifier, en bien ou en mal, tantôt pour le changer, tantôt pour le conserver à tout prix. L'environnement n'est donc pas seulement la nature et sa charge de chlorophylle, c'est avant tout une histoire sociale avec sa charge de problèmes.

Dans cette réalité multiforme, les clivages sont variés, le malheur social vient de toutes sortes d'exclusions et de contraintes, dans lesquelles on ne peut plus vraiment identifier ni le coupable ni l'adversaire. Alors les grandes politiques nationales ne sont perçues que dans leurs traductions individuelles.

Ne pas le comprendre, ce serait se condamner à un discours décalé par rapport aux réalités ressenties et vécues, en clair, ce serait manier la langue de bois.

La vérité, c'est que les clivages sur lesquels vit le système politique ne sont plus ceux sur lesquels vivent les

gens. Oui, le courage, c'est de le reconnaître lucidement et d'en tenir compte.

C'est un monde nouveau. Il nous faut l'aborder avec des analyses nouvelles et des instruments nouveaux. Mais toujours dans la fidélité à nos convictions. Et notre conviction première, c'est toujours qu'il faut transformer la société qui nous entoure, et que nous ne le ferons que par une volonté collective.

Nous, socialistes, sommes résolument dans le camp de la transformation. Oh, certes, il ne s'agit pas de prétendre faire le bonheur des gens malgré eux. Il s'agit de créer les conditions pour chaque individu. C'est cela que les gens attendent de nous. Et cela exige de lutter à chaque instant, sans jamais se décourager, sans jamais renoncer. La société parfaite n'existera jamais, mais changer progressivement la société actuelle, ce n'est déjà pas si mal, et à cela nous ne cesserons jamais de croire.

Nous l'avons déjà fait et avons le droit d'en être fiers. L'abolition de la peine de mort, la décentralisation, la retraite à 60 ans, la liberté de l'audio-visuel, le RMI, et bien d'autres encore, ce sont des transformations que nous, et le plus souvent nous seuls, avons introduites.

Cette fidélité à la volonté de transformation, elle se traduira dans les fondements même et les perspectives de notre action future.

Songeons d'abord à l'égalité des chances et à l'emploi. Ce sont deux thèmes qu'il faut lier. D'abord parce que j'appellerai l'égalité continue des chances. Depuis des décennies, nous nous préoccupons de l'égalité des chances, et nous croyons avoir fait notre devoir lorsque nous avons mis tous les Français, à égalité, sur la même ligne de départ. L'école laïque, gratuite et obligatoire est supposée y suffire. Eh bien non. L'école n'y suffit pas.

Quiconque n'a pas pu saisir cette chance ne se la voit plus présenter à nouveau. Le voilà inscrit aux pertes et profits d'un système qui ne peut plus grand-chose pour lui. Bien sûr le cré-

dit-formation, que nous avons créé, lui offre un rattrapage possible, mais il est limité et parfois éphémère.

En réalité, nous vivons toujours sur un modèle dépassé, celui d'une vie découpée en trois âges : schématiquement, les vingt premières années durant lesquelles on se forme et on ne fait que cela, les quarante suivantes durant lesquelles on travaille et on ne fait que cela, puis le temps qui reste à vivre durant lequel on se repose et on ne fait que cela.

Cette époque est révolue. Elle ne correspond plus ni aux attentes des gens, ni à l'allongement de la durée de vie, ni aux besoins de la société. Un retraité ne travaille certes plus sous forme salariée, mais il est heureusement loin d'être inactif. Un actif s'active beaucoup, mais heureusement il a également de vrais temps de repos et parfois de nouvelles périodes de formation.

En réalité, la société de demain nous promet un découpage différent de la vie, dans lequel les phases de formation, de travail et de repos s'entremêleront au lieu de se succéder l'une à l'autre.

Et c'est à chacun de ces différents stades que l'égalité des chances devra être assurée, de manière continue et non une fois pour toutes. La société n'en est pas quitte de ses devoirs, parce qu'elle a offert une fois l'école. L'égalité des chances est plus exigeante. Chacun a le droit à ce qu'elle soit continue, à ce que nul ne soit irrémédiablement abandonné à l'un ou l'autre moment du chemin de la vie.

C'est pour toutes ces raisons que je relie l'égalité continue des chances et la question de l'emploi. Oui il faut partager le travail. Mais il ne suffit certes pas de le dire ainsi. Il faut en créer les conditions, et cela passera par une vraie révolution des mentalités.

Parce qu'aujourd'hui dans le travail réside toute dignité, céder un peu de son travail est souvent perçu comme céder un peu de sa dignité, indépendamment même du problème de revenu. Aussi longtemps que ce sera le cas, le partage ne sera jamais à la

hauteur du besoin.

Le jour, en revanche, où on cessera d'opposer artificiellement actifs et inactifs, le jour où on comprendra qu'il n'y a pas d'âge pour chaque chose mais des temps pour tout, où l'activité accomplie au profit des autres, par goût du dévouement, ne sera plus perçue comme de moindre valeur que celle effectuée en seule vue de sa rémunération, alors et alors seulement, la société aura fait un progrès vers l'avenir, mais elle aura aussi créé les conditions d'un vrai partage du travail.

La politique de l'emploi doit évidemment attaquer le chômage sur tous les fronts, celui de la réduction du temps de travail, de l'accroissement des emplois d'utilité collective, de la diminution des charges sur les emplois moins qualifiés. Oui, sur tous ces fronts là et sur d'autres encore. Mais cela laisse entier un choix fondamental et préalable : quand, pour reprendre une formule récente, "le travail quitte la société du travail", nous devons amener nos concitoyens à le repenser complètement, à l'organiser différemment.

La deuxième perspective à tracer à notre action future concerne notre espace commun. La nation c'est son peuple, mais c'est aussi son territoire. La croissance urbaine incontrôlée, le monde rural laissé à son désespoir, ce sont là tout ensemble des ségrégations culturelles et territoriales.

Oui, là aussi il y a de vrais choix à faire, et ces choix sont vraiment politiques. Reconquérir notre maîtrise sur notre territoire, sortir nos terroirs de l'alternative entre le béton ou l'abandon, éviter que la région parisienne grossisse jusqu'à l'hypertrophie sur les dépouilles de la province, tout cela fait partie des urgences. La France serait-elle toujours la France sans le monde rural qui en occupe et fait vivre l'essentiel du territoire ? Non, évidemment non, et aucun de nous ne la reconnaîtrait plus. Alors tout cela, tous les choix que cela implique, forme réellement le pays qui sera celui de nos enfants, beaucoup plus concrètement et plus durablement que bien des

sujets qui passionnent les partis.

Dans tout cela, bien sûr, le rôle de l'Etat est déterminant.

L'Etat, pour nous, c'est l'incarnation d'une volonté, de la volonté des hommes lorsqu'il s'agit d'un Etat démocratique, substituée à la force des choses et qui ne laisse pas à l'argent le rôle de référence universelle.

Cet Etat, il doit être plus proche des gens et c'est pourquoi je crois nécessaire d'alléger le style de ses interventions, de le débarrasser de tout ce que son décorum a de superflu et parfois anachronique. Cet Etat, je le veux engagé dans le dialogue permanent avec tous ses partenaires, soucieux de concertation plus que d'oukases, évaluant ses politiques avant d'en décréter de nouvelles, reconnaissant ses responsabilités chaque fois qu'elles sont réelles et même avouant ses erreurs pour s'attacher à les corriger, bref, un Etat qui sera d'autant plus respecté des Français que lui-même le respectera.

Or il nous faut un Etat respecté, en particulier pour faire fonctionner à nouveau le creuset de la France. La grandeur de la République, c'est l'unité qu'elle a toujours su créer autour d'elle et par elle. Dans notre pays, même ceux qui vivaient mal avaient l'espoir de vivre mieux et ils avaient surtout la certitude que la Nation ferait de son mieux pour les y aider. Ce sentiment à lui seul, indépendamment des résultats toujours insuffisants, créait une communion de destins, une communion d'attachements que catalysait le principe de laïcité. Nous ne pourrions recréer cette cohésion qu'en faisant collectivement les choix qui imposent.

Présenter les grands choix aux Français avec leurs solutions alternatives, organiser la délibération vraie, pour que l'intérêt général se dégage d'une dignité citoyenne retrouvée, cela exige le recours à des formes nouvelles de participations des gens aux choix qui les engagent. Cela s'appelle, à mon sens, la République moderne.

Mais ce monde, notre monde, est un monde dur. Je ne crois pas que nous soyons permis le moindre relâchement

dans l'effort, la moindre concession à la facilité, qu'il s'agisse du drame du sida dont tout le monde n'a pas encore mesuré l'ampleur ou, plus prosaïquement, de problèmes monétaires ou autres. "Rien n'est jamais acquis à l'homme, ni sa force, ni sa faiblesse." Cette parole est d'Aragon, à la fois d'espoir et d'exigence, est aussi juste aujourd'hui qu'en 1940.

Aussi bien l'Europe est-elle notre besoin vital autant que notre espoir. Nous sommes une puissance grande par ses ambitions mais moyenne par ses dimensions. Notre grandeur ne viendra que de l'union et du partage. Prenez l'exemple de la monnaie unique. Débattre sur sa nécessité, c'est à mes yeux un débat déjà dépassé : le seul débat qui vaille sur ce sujet, c'est comment faire cette monnaie au plus tôt, quitte si nécessaire à le faire d'abord à quelques-uns plutôt qu'à douze.

Rien ne se fera de fort et de durable que dans l'espace européen. Partout existent des forces politiques qui partagent nos espoirs et le récent colloque organisé par Jacques Delors a montré la richesse et le dynamisme de la social-démocratie européenne avec laquelle, partout aussi, d'autres sont prêts à travailler. Nous n'avons pas le droit de laisser en jachère ce champ immense et porteur d'espérances. Nous sommes aussi à l'étroit dans les frontières de notre pays que nous le serions en restant dans les frontières de notre parti.

Or, l'histoire n'attend pas. Le nationalisme belliqueux à l'extérieur, la démagogie à l'intérieur, ce sont là, dans l'immédiat, les menaces de demain. Mais je compte sur la raison des Français pour se ressaisir, pour faire mentir les pronostics les plus sombres. Faut-il encore que nous leur en donnions des motifs.

Vous aurez noté qu'il ne m'a pas semblé utile de parler de la droite. Certains peuvent même en être déçus. Mais je vais vous dire pourquoi : c'est parce que notre problème, aujourd'hui ce n'est plus la droite c'est nous. Si les résultats attendus se confirment, ce sera passa victoire, ce sera notre échec.

Alors il n'est pas indispensable de passer trop de temps à mettre ses défauts en lumière, les Français les connaissent. C'est l'ensemble du monde de la politique et de l'audiovisuel que les Français voient aujourd'hui un peu comme nos ancêtres voyaient jadis la cour de Versailles : un monde trop clinquant, trop éloigné d'eux et soupçonné de toutes les turpitudes.

Ne croyez donc pas qu'ils se fassent des illusions sur la droite mais sachez que si, pourtant, ils songent à lui confier le pouvoir, cela donne la mesure des reproches qu'ils nous font.

Or le premier de ces reproches c'est de ne pas leur avoir toujours dit la vérité, de ne pas leur avoir reconnu nos erreurs. Nous avons commis une erreur en 1981 lorsque nous promettons monts et merveilles, et nous ne l'avons pas reconnue. Nous avons accompli un virage économique nécessaire et courageux en 1983, et nous l'avons présenté simplement comme un mauvais moment à passer. Et, plus dommageable encore, quelques-uns d'entre nous, en portant gravement atteinte à la probité, ont de ce seul fait cessé de mériter le beau nom de Socialistes, et nous avons tardé à le reconnaître. Ajoutons enfin que souvent nous n'avons pas vraiment vu le monde changer autour de nous.

Où nous avons commis des erreurs, parfois des erreurs graves. Ces erreurs, d'où sont-elles venues ? Avant tout d'un mode de fonctionnement que nous nous sommes donné et qui n'est plus d'époque.

Socialiste je suis depuis toujours et socialiste je mourrai. C'est ainsi que je définis ce à quoi je crois. Mais ce qui est un élément d'identification au plan individuel est devenu un élément de confusion au plan collectif. Dans Parti socialiste, il y a parti et socialiste, or chacun de ces termes doit aujourd'hui être reconstruit.

Le nom même du socialisme s'est forgé dans une conception du monde tout entière basée sur des rapports de production, sur des rapports de classe dont j'ai dit en commençant qu'ils avaient cessé d'être les seuls fondements de l'action politique. Etre fi-

dèle aujourd'hui c'est prendre acte de ce fait.

Mais que dire du parti lui-même ? Qui peut croire qu'il pourra demeurer une société close attachée à ses rites, pratiquant les querelles de chapelles ou les luttes de courant et prétendant offrir à l'extérieur un discours monolithique par rapport auquel tout désaccord est un drame, toute déviation un sacrilège, et n'acceptant d'alliés que dans la soumission ?

Ce dont nous avons besoin, ce à quoi je vous appelle, c'est un vaste mouvement ouvert et moderne, extraverti, riche de sa diversité et même l'encourageant. Un mouvement qui fédère tous ceux qui partagent les mêmes valeurs des solidarités le même objectif de transformation. Ce mouvement, j'en avais déjà évoqué les contours à Bordeaux. Il s'étendra à tout ce que l'écologie compte de réformateurs, tout ce que le centrisme compte de fidèle à une tradition sociale, tout ce que le communisme compte de véritablement rénovateur, et à tout ce que les droits de l'homme comptent aujourd'hui de militants actifs et généreux.

Et il y a dans tout cet ensemble des femmes et des hommes innombrables qui ont toujours avec nous mené les grands combats. Beaucoup sont aujourd'hui comme orphelins d'une cause, mais toujours disponibles pour se mobiliser à nouveau pour quelque chose qui en vaille la peine.

A ce vaste rassemblement tout le monde devra prendre une part active, à commencer par toi, Laurent, et à suivre par nous tous j'en suis sûr.

Dans ce vaste rassemblement chacun devra trouver sa place et c'est pourquoi, attaché au scrutin majoritaire je crois indispensable d'y ajouter une certaine dose de proportionnelle.

Bien sûr, je sais que la période immédiate se prête mal à ce "big bang" politique auquel j'aspire. Trop d'intérêts contradictoires, trop de considérations tactiques y font aujourd'hui obstacle. Mais dès les législatives passées nous devons bâtir d'urgence le mouvement, l'instrument de transformation dont la France a besoin,

avec tous ceux dont les valeurs sont compatibles avec les nôtres, même si certains d'entre eux sont actuellement nos concurrents.

Ils découvriront, ou se rappelleront, combien nous comptons dans nos rangs de militants sincères et désintéressés, d'élus dévoués et expérimentés. Avec un mouvement de ce type, nous pourrions être parmi les premiers à donner forme à une démarche dont on voit bien qu'elle va se généraliser en Europe, dans l'ensemble de cette gauche européenne dont nous avons besoin et qui a besoin de nous.

Où, décidément, la renaissance à laquelle j'appelle n'est pas un moins, elle est un plus pour la gauche, une urgence pour la France.

Mais cette renaissance ne pourra pas se bâtir sur les ruines de toutes nos espérances. Vous qui voulez demeurer fiers d'être socialistes, vous qui savez être les premières victimes d'un discrédit dont vous n'êtes pas responsables, mobilisez vous !

Je me bats avec vous pour le succès de nos candidats. C'est pourquoi nous devons tous nous battre. Il nous reste quelques semaines, il faut les utiliser pour faire comprendre aux français une chose vitale pour leur propose avenir : voter pour le PS d'hier, ce sera donner sa chance à la renaissance de demain.

Michel ROCARD

Pour tout renseignements
écrivez ou appelez :

FORUM
69, rue de l'Université
75007 PARIS

Tél : 44 18 01 83